

Zajac, Oliver

Politický koncept juhoslavizmu a interpretácia vybraných problémov dejín 18. a 19. storočia v slovinských učebniciach dejepisu

Porta Balkanica. 2018, vol. 10, iss. 1-2, pp. [58]-67

ISSN 1804-2449 (print); ISSN 2570-5946 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/138946>

Access Date: 20. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

POLITICKÝ KONCEPT JUHOSLAVIZMU A INTERPRETÁCIA VYBRANÝCH PROBLÉMOV DEJÍN 18. A 19. STOROČIA V SLOVINSKÝCH UČEBNICIACH DEJEPISU

Oliver Zajac

Učebnici dejepisu patrí v portfóliu odbornej historickej literatúry osobitné postavenie. Ide o dokument, ktoré je väčšinou prvým, niekedy aj jediným, relevantným zdrojom poznania, ktorý formuje historické vedomie spoločnosti. Masovosť ich používania i primárna skupina adresátov (žiaci a študenti) výrazne zasahujú do procesu tvorby učebných textov. S prihliadnutím na rôzny stupeň vývoja kognitívnych schopností žiakov a študentov je akceptovateľný zjednodušený pohľad na často komplikované procesy odohrávajúce sa v ľudskej spoločnosti v priebehu dejín, avšak problematickosť textu učebníc sa prejavuje vo chvíli, keď sa ich naratív posúva do roviny budovania stereotypov a mýtov. (Otčenášová 2012: 114) Prítomnosť miernejšej, či radikálnejšej indoktrinácie nie je limitovaná vekom žiakov, ale rovnako sa môže vyskytovať v učebniciach pre základné aj stredné školy, rozdielna býva zväčša len forma, ktorá prihliada na spomínaný vývoj jednotlivca.

Príčiny vedúce k presadzovaniu účelovej interpretácii dejín možno hľadať v procese tvorby učebníc. Americký didaktik Michael W. Apple konštatuje, že učebnica nie je *kuriérom informácií*, ale výsledkom tvrdého boja a kompromisov motivovaných politickými, ekonomickými, či kultúrnymi cieľmi vládnučích autorít. (Apple 2000: 43) Z tohto dôvodu jej text často neodráža len úroveň výskumu a dobovú spoločenskú situáciu, reflexii ktorej sa napokon nevyhne takmer žiadny druh literatúry, ale býva v ňom prítomný zvláštny jav, keď sa aktuálna túžba, či potreba retrospektívne umiestňuje do dejín. (Otčenášová 2016: 42) Výsledkom takéhoto konania má byť ospravedlnenie a utvrdenie konania politických elít, koncipovanie priaznivej reality, či iný spôsob vhodnej manipulácie kurikula.

Uvedené konštatovanie sa však netýka len učebnice, ale možno ho aplikovať na celý vyučovací proces. Škola je v súčasnosti právom zaradovaná medzi najdôležitejšie socializačné činitele,

prostredníctvom ktorých sa žiakom odovzdávajú hodnoty a normy politického a spoločenského systému. (Findor 2011: 57, 59) Význam školského systému pre konštituovanie nacionalistického, či ideologického (napr. marxistického) svetonázoru v spoločnosti je nesmierne cenný a dôraz autoritárskych vlád na ovládanie školstva je toho dôkazom. Ako bude neskôr uvedené, príkladom takéhoto postupu bola aj politika tvorby učebníc v Slovinsku v rôznych etapách 20. storočia.

Napriek týmto spoločným charakteristikám, prirodzene vyplývajúcim z úlohy učebnice ako jedného činiteľa vyučovacieho procesu, však existuje medzi učebnicou a vyučovaním markantný rozdiel. Vyučovací proces je živým mechanizmom, do ktorého vstupuje mnoho rôznych faktorov (napr. osobnosť pedagóga), a tak sa bez ohľadu na štátom stanové kurikulum môže realita vyučovania dejepisu, resp. akéhokoľvek iného školského predmetu líšiť dokonca v rámci jednej školy. Učebnica je naopak uzavretým textom,

ktorého faktografický základ i pokus o odovzdanie posolstva je pevne daný. Pochopiteľne, pedagóg aj študent môžu s týmto textom pracovať rôznym spôsobom a napríklad vedome odmietať jeho závery, ale nedokážu meniť príbeh dejín prezentovaný učebnicou, ktorý sa v dobe jej vydania zhoduje s normatívnymi ideálmi presadzovanými autoritami. (Otčenášová 2012: 114) Možno preto jednoznačne tvrdiť, že textová analýza učebníc je omnoho väčším výskumom dobových elít a ich snahy konštruovať minulosť, než analýzou reálneho priebehu vyučovania.

Cieľom predkladanej práce je poukázať na vybrané formy reprezentácií juhoslavizmu v slovinských učebniciach dejepisu v 20. storočí. S prihliadnutím na vyššie uvedenú asymetriu medzi vzdelávacím procesom a učebným textom je jasné, že centrálnym prvkom výskumu je výsostne text učebníc, a nie reálna podoba hodín dejepisu na slovinských školách v jednotlivých etapách 20. storočia. Na dosiahnutie vytýčeného cieľa tejto práce poslúži heuristický prístup, pričom je však pre správne porozumenie výsledkom nutné pred samotnou textovou analýzou podniknúť niekoľko krokov. Najprv zreteľne definovať termín juhoslavizmus a následne priblížiť kontext vydávania učebníc v slovinskom prostredí 20. storočia, ktorý je de facto zdôvodnením ich obsahu, a teda i konania dobových autorít vo vzťahu k myšlienke jednoty južných Slovanov. Daná analýza ponúka ukážku štátom presadzovanej verzie dejín, ktorá sa nemusí nevyhnutne zhodovať s tým, čo učitelia reálne odovzdávali žiakom. Hoci v prípade krajín s autoritárskym režimom (príkladom môže byť aj Juhoslávia, ktorej súčasťou bolo Slovinsko) je

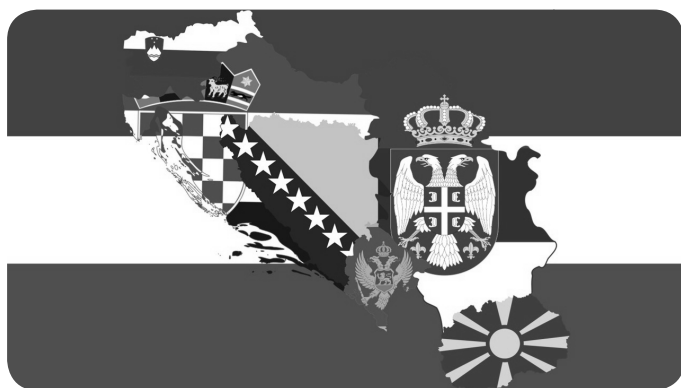
omnoho väčšia pravdepodobnosť vplyvu oficiálnej doktríny na vzdelávanie a výchovu.

V súvislosti s koncipovaním školstva (a tvorby nových učebníc) po vyhlásení samostatnej republiky v roku 1991 sa predmetom bádania slovinských historikov stali aj učebnice využívané predchádzajúcimi režimami. Autori ako Peter Vodopivec, Matija Zorn, Jonatan Jeršin, Danijela Trškan, či Valerija Bernik uskutočnili výskum, ktorého centrálnym prvkom boli učebné texty, pričom využili celé portfólio metód, ktoré súviseli so zámermi ich výskumu. Peter Vodopivec v texte *Zgodovinski miti in šolska zgodovina* analyzoval prítomnosť historických stereotypov a mýtov, ktoré sa zo spoločnosti prenášajú aj do učebníc dejepisu. Valerija Bernik vo svojej dizertácii *Vsebinske in metodološke spremembe v osnovoškolskih učbenikih zgodovine od konca 19. do začetka 21. stoletja na Slovenskem* ukotvila problematiku učebníc (a iných didaktických materiálov) do kontextu ich využitia vo vyučovacom procese v slovinských školách v priebehu 20. storočia. Problematike didaktiky dejepisu a jej konfrontácii so súčasnými spoločenskými fenoménmi sa venovala Danijela Trškan. Príkladom takýchto prác sú texty o prezentácii arabských krajín v učebných textoch alebo o využití regionálnej histórie ako prvku, ktorý má popri kognitívnom aj nesmierny afektívny potenciál.

Vznik a vývoj termínu juhoslavizmus

Aj keď korene idey jednoty južných Slovanov siahajú až do 15. storočia, ako politický koncept sa myšlienka juhoslavizmu začína prvýkrát objavovať v tridsiatych rokoch 19. storočia v rámci ilýrskeho hnutia. Hlavný predstaviteľ ilýrskeho

Obr. 1 Vlajka Juhoslávie s geografickými hranicami jednotlivých štátov. (zdroj: wikipedia.com, úprava autor)

Mgr. Oliver Zajac (1992)

Autor je absolventom odboru História – Výchova k občianstvu na Filozofickej fakulte Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach a v súčasnosti pôsobí ako interný doktorand na Historickom ústave Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Vo svojom výskume sa zaoberá najmä dejinami prvej polovice 19. storočia. Počas štúdia absolvoval výskumné pobyty na Univerza v Ljubljani a na Herder-Institut v Marburgu. Je členom redakcie odborne-popularizačného historického online časopisu Historyweb.sk.

Štúdia je rozšírenou verziou referátu predneseného na medzinárodnom workshope Juhoslavizmus verus čechoslovakizmus: konfliktné dejiny ideológií v strednej a juhovýchodnej Európe, organizovanom Katedrou histórie Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 4. 10. 2017.

hnutia Ljudevit Gaj prináša myšlienku spoločného pôvodu južných Slovanov, ktorý vedie k ich jazykovej a kultúrnej jednote, pričom by podľa Gaja mala prirodzene nasledovať aj spoločná štátnosť. (Marušiak 2015: 45) Tento projekt primárne reflektovala najmä chorvátska inteligencia, omnoho menej slovinskí a srbskí predstavitelia. Mnohí Srbi vnímali ilýrske hnutie ako potlačenie srbskej samostatnosti na úkor neutrálneho konceptu. (Melichárek 2011: 240) Pojem juhoslavizmus bol tak v diskusiách 19. storočia definovaný ako spoločný pôvod (historický, jazykový, kultúrny), ktorý by mal prirodzene inklinovať k spolupráci južných Slovanov.

Reálne politické kontúry začala myšlienka jednoty nadobúdať až v období pred 1. svetovou vojnou. V roku 1913 sa skupina slovinských intelektuálov prihlásila k programu juhoslavizmu, ktorý považoval Srbov, Chorvátov a Slovincov za jednu etnickú a jazykovú skupinu, neoddeliteľne spojenú spoločným osudom na jednom území. Na rozdiel od Chorvátov a aj Slovincov, ktorí pristupovali k tomuto konceptu pragmaticky s ohľadom na prítomnosť talianskeho, nemeckého i maďarského nacionalizmu, časť srbských predstaviteľov, ktorá prijímala projekt spoločného štátu, ho však videla ako rozšírenie dovtedajšieho Srbského kráľovstva. (Marušiak 2015: 47) Toto výrazne odlišné poňatie juhoslavizmu spôsobilo v nasledujúcich dekádach mnoho problémov a chorvátsko-srbské vzťahy sa stali neuralgickým bodom spoločného juhoslovanského štátu. Práve vnútropolitické napätie eskalujúce po zavraždení chorvátskeho politika Stjepana Radića ešte zvýraznené ekonomickou krízou primárne kráľa Alexandra I., aby sa v januári 1929 chopil moci a premenil konštitučné Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov (existujúce od roku 1918) na Juhoslovanské kráľovstvo. Prevzatie vlády sprevádzalo zrušenie ústavy, zavedenie cenzúry a mnohé ďalšie opatrenia, ktoré mali upokojiť internú situáciu. (Špelec 2016: 86) V tomto období sa stal koncept juhoslavizmu štátnou doktrínou, avšak obsah pojmu sa odlišoval od predchádzajúcej definície. Podľa novej, štátom presadzovanej verzie boli Srbi, Chorváti aj Slovinci príslušníkmi jedného juhoslovanského národa a akákoľvek iná národnostná identifikácia bola vylúčená.

Reštaurácia Juhoslávie po hrozných udalostiach počas 2. svetovej vojny, pod vedením partizánskeho lídra Josipa Broza Tita, určila aj nový význam juhoslavizmu. Tito podporoval budovanie spoločnej juhoslovanskej štátnej ideológie na

základoch marxistickej ideológie. Jeho myšlienka *bratstva a jednoty* uznávala ambície nesrbských národov, zároveň však odmietala akékoľvek prejavy nacionalizmu, ale kládla dôraz na robotnícky charakter obyvateľstva, ktorý mal byť prirodzený a rovnaký pre všetkých. Predstava *bratstva a jednoty* južných Slovanov bola opustená prijatím ústavy roku 1974, ktorá definovala Juhosláviu ako ideologický projekt pracujúceho ľudu rôznych národov a národností. (Marušiak 2015: 48) Koncom osemdesiatych rokov však začal, čiastočne následkom medzinárodnej situácie, aj takto definovaný projekt juhoslavizmu upadať a definitívny zánik komunistickej ideológie umožnil rozvášniť prejavy nacionalizmu, ktoré viedli v deväťdesiatych rokoch ku krvavej občianskej vojne.

Historická genéza pojmu juhoslavizmus jasne deklaruje, že jeho obsah sa v priebehu 19. a najmä 20. storočia niekoľkokrát zmenil. Esenciou termínu však bez ohľadu na využitie v rôznych ideologických prúdoch vždy ostalo puto medzi južnými Slovanmi. Či už išlo o kultúrnu, nacionálnu, triednu alebo akúkoľvek inú formu, spoločným menovateľom bola jednota. V rámci uskutočneného výskumu je preto termín juhoslavizmus definovaný ako jednota južných Slovanov (v hocijakej podobe). Toto zovšeobecnenie, ktoré ale postihuje spoločnú podstatu, umožňuje pracovať simultánne s učebnicami z každej charakteristickej etapy existencie Juhoslávie v 20. storočí bez ohľadu na dobový akcent výrazu. Idea juhoslavizmu totiž v konečnom dôsledku vždy sledovala jeden primárny cieľ, ktorý mal byť následne implementovaný do spoločnosti podľa aktuálnych potrieb politických autorít.

Na tomto mieste je ešte vhodné upozorniť na niekoľko metodologických špecifik. Vo všetkých analyzovaných učebniciach je kategória národa a následne juhoslavizmu ako jednoty národov prijímaná ako ontologicky objektívne existujúca entita. Autori bez akejkoľvek námietky prijímajú etnocentrický model popisovania dejín. Národ (chorvátsky, srbský, slovinský alebo od roku 1929 juhoslovanský) je prezentovaný ako fenomén, ktoré je nezávislý na existencií jednotlivcov a naopak jednotlivec sa po narodení automaticky stáva jeho príslušníkom. Bezpochyby ide o dedičstvo nacionalistických tendencií, ktoré výrazne zasiahli aj do samotného konštituovania historickej vedy v 19. storočí. (Otčenášová 2016: 42) Absentuje tu akákoľvek diskusia o samotnej povahe termínu národ a dnes historickou vedou etablované vnímanie ná-

roda ako sociálneho konštruktú v obsahu učebníc nie je ani spomenuté. Samozrejme, ide o pochopiteľný fakt, nielen kvôli dobovým reáliám, ale aj kvôli vývoju ktorým si vedecký výskum nacionalizmu prešiel v 20. storočí. Bolo by nesprávne očakávať v učebniciach z prvej polovice 20. storočia hlbšiu diskusiu o obsahu termínu národ a keďže v druhej polovice 20. storočia bol akcentovaný najmä robotnícky charakter obyvateľstva, metodologická diskusia nacionalizmu si nenašla svoje miesto. Napokon, takýto diskurz, vo forme prispôbenej kognitívnym a afektívnym schopnostiam žiakov, absentuje v školských textoch dodnes.

Reprezentovanie idey juhoslavizmu prebiehalo niekoľkými spôsobmi, ale v konečnom dôsledku bolo najdôležitejším momentom vždy vymedzenie vzťahu *my a oni*. Slovinská historička Sara Špelec, ktorá analyzovala obraz kráľa Alexandra I. na stránkach slovinských periodík medzi rokmi 1918 – 1934, definuje tento naratív kolektívnej minulosti ako existenciu dvoch kategórií: *Homo jugoslavicus* a *Homo externus*. (Špelec 2016: 89) Obsah oboch kategórií prechádzal v priebehu 20. storočia modifikáciami, tak ako nimi prechádzala aj oficiálna doktrína juhoslovanského štátu, avšak pointa vymedzenia *Homo jugoslavicus* voči *Homo externus* ostala nezmenená.

Politika vydávania učebníc v Slovinsku v 20. storočí

Zatiaľ čo v západnej Európe (napr. Francúzsko, Veľká Británia) fungoval už v priebehu 20. storočia otvorený trh s učebnicami, v slovinskom prostredí boli učebnice vždy dodávané štátom a školám nebola umožnená sloboda výberu. (Trškan 2002: 466) Tento stav okrem iného určoval, že zatiaľ čo si francúzski učitelia mohli vybrať, či budú vyučovať pomocou klasickej učebnice, ktorej autori žiakom vyrozprávajú *ako sa to stalo*, alebo radšej siahnu po problémovo orientovanej knihe, ktorá podnecuje konštruktívne myslenie a umožňuje žiakom uvažovať nad interpretáciou dejín, ich slovinskí kolegovia boli odkázaní na oficiálnu verziu klasickej učebnice, ktorá žiakom odprezentovala nemennú historickú realitu.

Medzi rokmi 1918–1929 sa do slovinských škôl zavádzali učebnice napísané domácimi autormi ako Janko Orožen, Anton Melik, či Josip Brinar. Najmä v prvých rokoch nového štátu sa využívali aj upravené preklady starých nemeckých materiálov. Zásah do procesu výroby priniesol zákon prijatý v lete 1929, teda už v období vlády Alexandra I. (vládol medzi rokmi 1921–1931, od 1929 abso-

lutisticky) a začiatku presadzovania juhoslovanského národa. Ministerstvo školstva na základe znenia novoprijatej legislatívy vyhlasovalo súťaž na napísanie učebnice. Jednotlivé návrhy následne hodnotila odborná komisia, ktorá zvolila víťazný projekt, ale tiež určila aj druhé a tretie miesto. Tieto učebnice získali povolenie na publikovanie, ktoré však bolo časovo obmedzené na štyri roky. Zriadené tiež bolo štátne vydavateľstvo, ktoré získalo monopol na vydávanie učebných materiálov. Následkom tohto centralizačného procesu boli do slovinských škôl distribuované preklady učebnice srbských historikov Vasilija Popovića a Trajka Antića. (Bernik 2006: 73–74).

Po skončení druhej svetovej vojny a vzniku Juhooslávie pod vedením Josipa Broza Tita boli predvojnové učebnice označené za nevhodné a vo veľkých množstvách zničené. Počas školského roku 1945/1946 platilo provizórne kurikulum a využívala sa literatúra, ktorá nebola primárne koncipovaná ako učebnice. S tlačou nových, režimu vyhovujúcich učebníc sa začalo na jar 1946, avšak nešlo o práce juhoslovanského pôvodu, ale o preklady sovietskych učebníc. Už roku 1948 však došlo k roztržke medzi Juhoosláviou a ZSSR, následkom čoho boli juhoslovanskí autori motivovaní k tvorbe vlastných učebných textov. Od tohto okamihu sa až do konca osemdesiatych rokov udržiaval striktný pomer, jeden školský predmet – jedna učebnica, pričom celý proces produkcie riadili štátne inštitúcie, takže nemohlo dôjsť k akémukoľvek protirečeniu s oficiálnou politikou krajiny. V prácach zo šesťdesiatych a osemdesiatych rokov však badať istý didaktický posun, keďže texty boli doplnené doplnkovými úlohami, citátmi z dokumentov atď. (Bernik 2006: 76).

Od vzniku juhoslovanského štátu v roku 1918 až po jeho rozpad v roku 1991 nemožno hovoriť v rámci riadenia školstva o liberálnosti. Neexistoval voľný trh učebníc a štát vždy kontroloval a reguloval informácie, ktoré sa mali dostať k žiakom. Či už to bolo v snahe ukotviť novovzniknutý štát, predísť národnostným sporom alebo budovať komunistickú ideológiu, zásah autority bol neustále prítomný, menil sa len kontext doby.

Analyzované učebnice a ich spoločné črty

Výskumná vzorka predkladanej štúdie pozostávala z celkového počtu dvadsiatich troch učebníc využívaných v slovinských školách v priebehu 20. storočia. Najstaršia učebnica pochádzala z roku 1924, najnovšia z roku 1990. V rámci uskutočne-

nej textovej analýzy som neprihliadal na typ školy a ročník, pre ktorý boli jednotlivé učebnice určené. Takáto špecifikácia by síce mohla priniesť možnosť komparácie medzi učebnicami základných a stredných škôl, prípadne podľa iných zvolených kritérií, avšak vzhľadom na súhrnný charakter stanovených cieľov štúdie nebolo takéto kategorizovanie výhodné a potrebné.

Predmetom analýzy boli vybrané témy z dejín 18. a 19. storočia, keďže práve toto obdobie je charakterizované erupciou množstva fenoménov, ktoré stáli na počiatku procesu transformácie spoločnosti smerom k jej modernej charakteristike a sociálnemu usporiadaniu.

Napriek dlhému časovému horizontu, ktorý oddeľuje prvú skúmanú učebnicu od poslednej a zmenám režimov v tomto období, je možné nájsť niekoľko spoločných charakteristík pre (takmer) všetky skúmané texty. Hoci bývajú často ideologicky ovplyvnené, absentuje v nich výraznejšie falšovanie dejín. Autori interpretovali udalosti v zhode so želaním dobových autorít, avšak vyhýbali sa totálnej fabulácii faktov. Vyššie už bolo uvedené, že kategória národa je v textoch vnímaná ako objektívne existujúca entita, ktorá má svoje vlastnosti, potreby, želania a tie sú automaticky prenášané na každého príslušníka tohto národa. Každý z troch národov, t.j. Srbi, Chorváti a Slovinci býva prezentovaný samostatne, avšak zároveň je pevne spätý s dvoma ostatnými. Povaha tejto jednoty sa čiastočne líši na základe dobového kontextu, najradikálnejšie prepojenie je príznačné pre obdobie Juhoslovan-ského kráľovstva od roku 1929.

Spomínaná už bola aj neprestajná prítomnosť binárnej opozície, vyhranenia *Homo yugoslavicus* verzus *Homo externus*. Tá prebiehala v rôznych formách, či už ako ukážka nepriateľstva a ničivého vplyvu *Homo externus* na južných Slovanov, alebo naopak, ako blahobyť a šťastie pri spojení *Homo yugoslavicus* v jednom štátnom útvere. Táto polarizácia bola využívaná ako jeden z primárnych motívov naratívu historického príbehu, ktorý mal vytvárať autoritami žiadaný obraz sveta.

Na podporenie týchto záverov bude nasledujúca časť textu venovaná konkrétnej analýze dvoch foriem reprezentácií juhoslavizmu, na základe ktorých mali žiaci a študenti usúdiť, že svornosť a spolupráca južných Slovanov je jedinou možnou cestou vývoja. Pôjde o koncept nepriateľstva, resp. útlatku od cudzích etník, národov a na druhej strane reminiscencie na radostnú minulosť. Tretia stať

bude venovaná špecifickému uchopeniu myšlienky juhoslavizmu charakteristickému pre Juhosláviu po druhej svetovej vojne, kde sa na príkladoch z textov učebníc preukáže využitie juhoslavizmu na písanie triednych dejín schválených komunistickým režimom.

Pod cudzou vládou jedine útlak

Vláda *Homo externus* neprinesla podľa učebníc južným Slovanom nikdy nič dobré. Autori upriamovali svoju pozornosť vždy na negatívne fenomény, pričom pozitívne snahy historických vládnucich autorít vytrvalo ignorovali. V tomto prípade platilo, že aj keď si mnohé negatívne skutočnosti autori nemuseli vymýšľať, tak ignorovaním (alebo minimálne potlačovaním) tých pozitívnych prinášali účelovú interpretáciu dejín.

V rámci vymedzeného celku novovekých dejín bol za úhlavného nepriateľa označený *Nemec/Rakúšan*. Mnohokrát bol tento *Nemec* ešte identifikovaný sekundárnym znakom, ktorý mal zvýrazniť jeho charakter. Napríklad v učebnici od Oskara Hudalesa z roku 1948 sa mohli študenti dočítať, že všetok slovinský priemysel sa dostal do rúk nemeckým kapitalistom a Slovinci sa stali otrokmi tejto buržoázie. Opätovne získal slovinský národ slobodu až v Titovej Juhoslávi. (Hudales 1948: 27) Hudalesov text je skutočne priamočiary a dnes už prirodzene vnímaný v intenciách doby svojho vzniku. Novovzniknutá Juhoslávia pod vedením Josipa Broza Tita sa tu vyníma ako ochrana pred spojením dvoch najväčších nepriateľov: *Nemcov* a *kapitalistov*.

Medzivojnové učebnice síce nešíria nepriateľstvo voči kapitalizmu, ale voči *Nemcom/Rakúšanom* áno. Podľa učebnice z roku 1924 sa panovníčka Mária Terézia zaslúžila o oslabenie postavenia chorvátskeho národa a výrazne pribzdila národnú emancipáciu. „*Mária Terézia obmedzila chorvátske slobody, pozvala si chorvátsku šľachtu k dvoru, obsypala ich darmi, dávala im za manželky Česky a Nemky a šľachta sa germanizovala a zabudla na národné záujmy.*“ (Komatár – Capuder 1924: 168) Proces germanizácie slovanského obyvateľstva je tu prezentovaný ako najväčšia hrozba, akú muselo obyvateľstvo prekonať. Dokonca prevyšuje aj nebezpečenstvo expanzie Osmanskej ríše. *Turci* sú totiž v učebných textoch popisovaní ako nepriatelia, proti ktorým viedli južní Slovania (najmä Srbi) krvavý, ale hrdinský a napokon aj víťazný boj. Nemecké nebez-

Obr. 2 Poštová známka s obrazom Ljudevita Gaja, hlavného predstaviteľa Ilýrskeho hnutia, ktoré zdôrazňovalo myšlienku spoločného pôvodu južných Slovanov.
zdroj: wikipedia.com

Obr. 3 Kráľ Alexander I., ktorý po nastolení diktatúry v roku 1929, presadzoval v štátnej politike ideológiu etnického juhoslavizmu.
zdroj: wikipedia.com

Obr. 4 Cisárovná Mária Terézia býva v texte učebnic často prezentovaná ako negatívna postava, ktorá germanizovaním monarchie obmedzovala juhoslovanské národy.
zdroj: wikipedia.com

pečenstvo bolo na druhej strane zákerné, lebo sa nevedelo na bojovom poli, kde sa mu dá postaviť tvárou v tvár. „Rakúsko-Uhorsko vnímalo, že slobodné Srbsko je čoraz väčšou prekážkou a lákadlom pre Juhoslovanov...Rakúsko sa najprv pokúsilo Srbsko poškodiť ekonomicky, vyhlásením colnej vojny – zákazom dovozu srbských výrobkov...“ (Melik – Orožen 1929: 128) Zákernosť sa prejavila aj vo výsledku revolučných udalostí z rokov 1848–1849, kde bojovali Chorváti a v ich radoch aj Slovinci a Srbi proti maďarskej revolúcii a významne pomohli novému cisárovi Františkovi Jozefovi I. Odmenou za toto rozhodnutie podporiť panovníka s túžbou dosiahnuť vlastnú emancipáciu však bolo nastolenie absolutizmu. (Grobelnik – Voje 1983: 104) Najvýstižnejším opisom postoja k Nemcom je citát z učebnice z roku 1939, kde sa učivo s názvom *Srbi pod rakúskou vládou* začína vetou: „Je lepšie, keď ťa naháňa Turek s mečom, než úradník s perom.“ (Pečjak – Baukart 1939: 54) Z kontextu je zreteľne identifikovateľné, že negatívny význam termínu *úradník* nesúvisí ani tak s výkonom jeho povolania, ako s tým, že ide o rakúskeho úradníka, ktorý slúži viedenskému dvoru. Okrem *Nemcov* a *Turkov* bývajú ako nepriatelia zobrazovaní aj *Maďari* a *Taliani*. Oba tieto národy sa v istej chvíli rozhodli spojiť s *Nemcami*, aby získali výhody pre seba a uškodili Slovanom. (Melik – Orožen 1929: 111)

Generalizovaný antagonizmus *Homo externus* voči *Homo yugoslavicus* bol jedným z najsilnejších motívov prezentovaných v školských textoch. Srbi, Chorváti aj Slovinci zažívali v tejto interpretácii dejín neustály nespravodlivý útlak a jedinou cestou k dosiahnutiu slobody bola myšlienka vzájomnosti, ktorá dokáže poraziť nepriateľov. Napo-

kon, blahodarnosť juhoslovanskej jednoty dokázal aj prvý projekt spoločného štátu – Ilýrske provincie. Aspoň to tvrdili učebnice dejepisu.

Radostná minulosť

Ilýrske provincie boli autonómnym útvarom, ktorý etabloval Napoleon Bonaparte dekrétom nadväzujúcim na podpis mierovej zmluvy medzi Francúzskom a Rakúskom v Schönbrunne 14. októbra 1809. (Zajac 2017: 199) Ich existencia mala primárne politické ambície francúzskeho cisára a podobne ako v prípade Varšavského veľkovojvodstva nemožno hovoriť o národnooslobodzovacom hnutí pod Napoleonovým patronátom. To však nezabránilo autorom, aby v priebehu 20. storočia nachádzali v Ilýrskych provinciách predobraz spoločného juhoslovanského štátu. A to i napriek faktu, že Srbi tvorili zanedbateľné percento obyvateľstva a slovinsko-chorvátsky podiel na vláde bol minimálny.

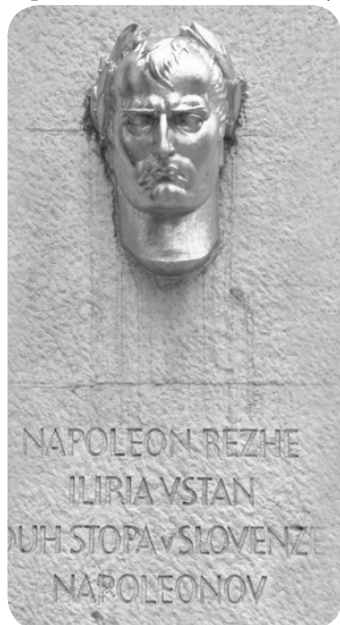
Najvýraznejšie sa odkaz Ilýrskych provincií presadzoval v medzivojnovom období, pričom sa táto propaganda neobmedzila len na školskú úroveň. Symbolickým aktom vo verejnom priestore bolo vztýčenie obelisku v Lublane. Pomník, ktorý dodnes zdobí námestie pomenované *Trg francoske revolúcie*, nesie masku cisára Napoleona i verše z básne Valentína Vodnika *Ilirija oživená*. Oslavy stodvadsiateho výročia vzniku Ilýrskych provincií v roku 1929 však väčšmi než s krátkou epizódou napoleonských vojen súviseli s čerstvým nastolením diktatúry kráľom Alexandrom I. (Vodopivec 2015, 260–261) Pomník Napoleonovi, ktorý oživuje Ilýriu, mal tak byť vlastne obrazom Alexan-

dra, ktorý buduje Juhosláviu. Spoločná slávna minulosť Juhoslovanov pod silnou rukou panovníka sa mala premietnuť do spoločnej prítomnosti pod vládou nového monarchu.

Kontinuite medzi radosťou spoločnej minulosti a prítomnosti zodpovedali i texty učebníc. V roku 1922 sa žiaci dočítali: „*Napoleonove Ilýrske provincie zasiali medzi Chorvátov a Slovincov národnú myšlienku, ktorá rástla.*“ (Brinar 1922: 46) Podobne v učebnici z 1939: „*Ilýria zanikla, a s ňou i väčšina hospodárskych a kultúrnych výdobytkov, avšak semeno národného uvedomenia, ktoré bolo zasiate do srdca počas Napoleonovej Ilýrie, pomaly vykličilo a jeho púčiky vyrástli v program Jednotné Slovincsko a neskôr v mocný štát Juhoslávia.*“ (Pečjak – Bukart 1939: 83).

Ilýrske provincie boli zobrazované ako semenko juhoslavizmu, ktoré následne vykličilo v spoločný štát. V predchádzajúcom texte už bolo uvedené, že idea juhoslavizmu nenegovala existenciu Slovincov, Srbov a Chorvátov ako špecifických etník/národov, ale na základe dobových kritérií (kultúrnych, etnických, triednych) boli vnímaní ako súčasť Juhoslávie. Tento proces je viditeľný aj v úryvku z roku 1939, ktorý vyzdvihuje program *Jednotné Slovincsko*, ale zároveň vidí jeho završenie v Juhoslávii.

Na odkaz Ilýrskych provincií nadviazali aj autori učebníc po druhej svetovej vojne, hoci ich akcentovali omnoho menej. Príčiny tohto vývoja možno opäť hľadať v politickom kontexte Titovej Juhoslávie. Učebnice tak hľa-

Obr. 5
Obelisk s podobizňou cisára Napoleona, ktorý pripomína existenciu Ilýrskych provincií. Na rozdiel od pomníkov Františka Josefa, Alexandra I., či Josipa Broza Tita, ktoré magistrát Lubľany v priebehu 20. storočia odstránil, Napoleonov obelisk zdobí Trg francoske revolúcie v hlavnom meste Slovinska dodnes.
zdroj: wikipedia.com

dajú význam obdobia rokov 1809–1815 najmä v narušení dovtedajších pomerov, ktoré viedli k postupnej transformácii. „*Hoci Rakúsko po získaní územia Ilýrskych provincií zrušilo francúzske administratívu, cesty späť už nebolo. V tom je silný odkaz krátkeho obdobia francúzskej vlády.*“ (Gestrin 1957: 85) Učebnica z roku 1983 dopĺňa k tomuto hodnoteniu ešte konštatovanie, že ochutnávka slobody v Ilýrskych provinciách bola udalosťou, ktorá povzbudzovala južných Slovanov v celom oslobodzovacom boji a umožnila vznik programu Jednotné Slovincsko. (Gobelnik – Voje 1983: 87)

Kontinuálne s myšlienkou útlaku nepriateľských národov sa tak rozvíjala aj reminiscencia na spoločnú etapu minulosti, ktorá priniesla južným Slovanom ukážku možnej žiarivej budúcnosti. Obdobne ako v prvom prípade, aj pri hodnotení Ilýrskych provincií prevažovala účelovosť a nie prezentácia výsledkov komplexnej vedeckej činnosti.

Juhoslavizmus je vlastne komunizmus

Špecifickú reprezentáciu juhoslavizmu prišlo do slovinských učebníc dejepisu obdobie Juhoslovanskej federatívnej ľudovej republiky (1945–1963), resp. Juhoslovanskej socialistickej federatívnej republiky (1963–1992). Otázka nacionalizmu v režime nastolenom Josipom Brozom Titom už bola načrtnutá v predchádzajúcom texte. Učebnice prezentovali žiakom príbeh dejín, kde sa prelínali triedne vzťahy s národným určením a vyjadrenie nacionalizmu bolo poplatné zaradeniu do triednej spoločnosti.

Obr. 6 Josip Broz Tito podriadil v rámci budovania Juhoslávie nacionalistické tendencie spoločným triednym cieľom v rámci ideológie Bratstva a Jednoty.

zdroj: wikipedia.com

V texte z roku 1948 si študenti prečítali, že zahraničná šľachta a zahraničná buržoázia spoločne vykorisťovali slovinský ľud a slovinskí robotníci sa spočiatku nevedeli tejto presile brániť. (Gestrin 1948: 16–17) Osobnostiam, ktoré v 19. storočí svojou činnosťou ovplyvnili vnímanie Slovincov ako národa, síce pripisujú autori titul *národní buditelia*, ale zároveň zdôrazňujú, že išlo väčšinou o učiteľov, ktorí mávali aj slovinský roľnícky pôvod, (Gestrin 1957: 87 a Melik – Gestrin 1977: 17–18) Nositeľmi národných hodnôt, ktoré boli aj v socialistickej interpretácii vnímané ako pozitívne, boli okrem učiteľov často aj roľníci a robotníci, ktorí trpeli pod nátlakom cudzích kapitalistov.

Vládne autority tohto obdobia si zreteľne uvedomovali, že nie je možné vymazať nacionalistický charakter dejín 19. storočia a miesto toho je nutné sa s ním interpretačne vysporiadať. V Juho-slávii prebehol tento proces práve formou zjednotenia, či presnejšie podriadenia národného princípu triednemu charakteru spoločnosti. Prejavu nacionalizmu v 19. storočí boli podľa učebníc vedené najmä robotníkmi a roľníkmi a nadnesene ich možno charakterizovať ako akési základy, na ktorých potom budovala táto trieda prosperujúcu Juho-sláviu. Národný charakter tak bol nepochybné dôležitým prvkom minulosti, ale dnes je už prekonaný s cieľom dosiahnuť vyššiu ideu bratstva a jednoty.

Záver

Cieľom predloženej štúdie bolo poukázať na spôsob, akým politické elity presadzovali do školského dejepisu (a prostredníctvom neho aj do celej spoločnosti) ideu juhoslavizmu ako nutnosti jednoty a kooperácie južných Slovanov.

Využívalo sa niekoľko rôznych foriem, pričom dve najsťnifikantnejšie boli predmetom tejto práce. Išlo o útlak spôsobený vládou cudzích národov (Turkov, Nemcov...) a spomienky na pozitívny život v dobách spoločného štátu (Ilýrske provincie). Svojský charakter malo komunistické uchopenie pojmu juhoslavizmu, ktoré ho využilo v písaní triednych dejín. Práve táto idea mala motivovať k svornosti medzi južnými Slovanmi ako príslušníkmi roľníckej a robotníckej triedy, čo bolo v konečnom dôsledku omnoho dôležitejšie, než národnosť.

V texte síce absentuje explicitná kritika historických omylov a nepresných interpretácií v učebni-

ciach, ale takáto úloha je zadaním na samostatnú štúdiu. Napriek tomu by z uvedeného textu malo byť zrejmé, kde sa autori učebníc dopúšťali účelovosti a aké prostriedky využívali na dosiahnutie retrospektívneho vloženia túžob dobových elít do dejín. Ukážka týchto prostriedkov na základe dvoch, resp. troch príkladov snád dokázala čitateľovi zreteľne objasniť, akým spôsobom a za akým účelom dochádzalo k manipulácii.

Bibliografia

Učebnice (chronologicky):

BRINAR, J. (1922) *Zgodovina za meščanske šole. II. del: Novi vek.* Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.

KOMATAR, F. – CAPUDER, K. (1924) *Zgodovina novego veka za višje razrede srednjih šol.* Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.

MELIK, A. – OROŽEN, J. (1929) *Zgodovina Jugoslovanov. II. del.* Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.

POLAK, J. (1932) *Zgodovina za učence III. razreda osnovnih šol(po novem učnem načrtu).* Ljubljana: Učiteljska tiskarna.

OROŽEN, J. (1933) *Zgodovina najnovejše dobe (1815–1920) za VIII. razred srednjih šol.* Ljubljana: Tiskarna Merkur.

BINTER, B. – ŠTRUKELJ, V. (1939) *Zgodovina Jugoslovanov. II. del. Za četrti razred srednjih šol.* Ljubljana: Jugoslovansko profesorsko društvo.

PEJČJAK, R. – BAUKART, J. (1939) *Zgodovina za četrti razred meščanskih šol. Življenje Slovanov v novem veku.* Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.

SILVA, P. (1942) *Zgodovina najnovejše dobe. Za srednje i sorodne šole.* Ljubljana: Pokrajinska šolska založba.

B.A. (1944) *Kratka zgodovina za srednje, učiteljske in meščanske šole, III. del: Novi vek.* Ljubljana: Pokrajinska šolska založba.

HUDALES, O. (1947) *Zgodovina za nižje strokovne šole. Prvi del.* Ljubljana: Državna založba Slovenije.

- GESTRIN, F.** (1948) *Zgodovina od začetka 18. do začetka 19. stoletja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- BINTER, B.** (1952) *Zgodovina južnih Slovanov za drugi razred gimnazije*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- PETAUER, L.** (1954) *Zgodovina za V. razred gimnazije*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- GESTRIN, F.** (1957) *Zgodovina za tretji razred nižjih gimnazij*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- MIKUŽ, M.** (1967) *Zgodovina za četrti razred gimnazij*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- BOŽIČ, B. – WEBER, T.** (1976) *Zgodovina za šesti razred*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- GROBELNIK, I.** (1976) *Zgodovina z 2. razred srednjih šol*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- MELIK, V. – GESTRIN, F.** (1977) *Zgodovina za sedmi razred*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- GROSS, M.** (1980) *Zgodovina za tretji razred gimnazije*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- GROBELNIK, I. – VOJE, N.** (1983) *Zgodovina 3*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- GESTRIN, F. – MELIK, V.** (1987) *Zgodovina 7*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- GROBELNIK, I. – VOJE, N.** (1990) *Zgodovina 2*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- GROBELNIK, I.** (1992) *Zgodovina 3*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- review on new insights from history textbook research.** *London Review of Education*. Roč. XV, č. 2, s. 286–301.
- KOS, Ž.** (2003) Ideološki koncepti v učbenikih zgodovine. *Zgodovina v šoli*. Roč. XII, č. 3–4, s. 64–65.
- MARUŠIAK, J.** (2015) Stredná Európa a problematika práva národov na sebaurčenie. In Marušiak, J – Halász, I – Gniazdowski, M. (eds.) *(Dez)Integračná sila stredoeurópskeho nacionalizmu. Prípád štátov vyšehradskej skupiny*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, s. 7–117.
- MELICHÁREK, M.** (2011) Srbské povstanie proti Osmanskej ríši v rokoch 1804–1813. *Vojenská História*. Roč. XVI, č. 3, s. 77–103.
- OTČENÁŠOVÁ, S.** (2012) Ako Svätopluk svoju zem za bieleho koňa predal...Vzájomné obrazy Slovákov a Maďarov v slovenských a maďarských dejepisných učebniciach vydávaných v rokoch 1918 až 1989. *Forum Historiae*. Roč. VI, č. 2, s. 114–122.
- OTČENÁŠOVÁ, S.** (2016) Tri režimy – tri interpretácie. Život Ludovíta Štúra v československých slovenských učebniciach dejepisu používaných v rozpätí rokov 1918–1989. *Človek a spoločnosť*. Roč. XIX, č. 3, s. 41–49.
- OTČENÁŠOVÁ, S.** (2010) *Schválená minulosť. Kolektívna identita v československých a slovenských učebniciach dejepisu (1918–1989)*, Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika.
- REPE, B.** (2009) *Between Myths and Ideology. Some views on Slovene contemporary historiography*. Ljubljana: University of Ljubljana.
- ŠPELEC, S.** (2016) Alexander I of Yugoslavia and the metamorphosis of his portrayal in leading Slovenian newspapers. *Traditiones*. Roč. XLV, č. 1, s. 83–104.
- ŠTIH, P.** (2002) Nacionalizacija zgodovine in nastanek sovražnih predstav o sosedih, Slovensko-nemški (avstrijski) primer. In Mayrhofer-Grübüchel, F – Polzer, M. *Avstrija – Slovenija: Preteklost in sedanost*. Ljubljana/Celovec: Cankarjeva založba/Založba Wieser, s. 35–46.
- TROJAR, Š.** (1992) Nekaj vprašanj pri načrtovanju učnih ur pouka zgodovine. *Zgodovina v šoli*. Roč. II, č. 1, s. 32–36.

Literatúra:

- APPLE, M.** (2000) *Official Knowledge: Democratic Education in a Conservative Age*. London: Routledge.
- BERNIK, V.** (2006) *Vsebinske in metodološke spremembe v osnovnošolskih učbenikih zgodovine od konca 19. do začetka 21. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani. Dizertačná práca.
- FINDOR, A.** (2011) *Začiatky národných dejín*. Bratislava: Kalligram.
- GREVER, M – VLIES, T.** (2017) Why national narratives are perpetuated: A literature

- TRŠKAN, D.** (2000) Metoda dela z besedili pri pouku zgodovine. *Zgodovina v šoli*. Roč. IX, č. 3–4, s. 3–6.
- TRŠKAN, D.** (2002) Metodična struktura sodobnih srednješolskih učbenikov za zgodovino. *Zgodovinski Časopis*. Roč. LVI, č. 3–4, s. 465–478.
- VODOPIVEC, P.** (2003) Zgodovinski miti in šolska zgodovina. In Razpotnik, J – Pačnik, H (eds.) *Vloga mitov pri poučevanju slovenske zgodovine: zbornik referatov*. Ljubljana: Društvo učiteljev zgodovine Slovenije, s. 7–14.
- ZAJAC, O.** (2017) Ilýrske provincie v slovinských učebniciach dejepisu: Dedičstvo slobody alebo národný mýtus? In Giger, M – Kosáková, H – Příhoda, M (eds.) *Neslovanské elementy v kulturách a jazycích Slovanů*. Červený Kostelec/Praha: Nakladatelství Pavel Mervart/ Filozofická Fakulta Univerzity Karlovy, s. 197–207.
- ZORN, M.** (1997) Ideološke in vsebinske spremembe v učebnikih zgodovine. *Sodobna pedagogika*. Roč. XLVIII, č. 5–6, s. 283–295.

SUMMARY & KEYWORDS

Political concept of Yugoslavism and interpretation of selected problems of the 19th and 20th century history in the Slovenian schoolbooks

History textbooks are a specific phenomenon, which professional value is undeniable even in the times of massive influx of information. The reason for this statement is in their factual validity, which is usually absent in various, freely available sources. Naturally, this status is also bringing some danger. Political elites often use history to promote their own wishes by amalgam them with the historical narrative. This political dimension of textbooks was particularly characteristic in the states with an authoritative form of government. The great example of this reality are the Slovenian textbooks from 20th century. The presented paper analyses the representation of the term Yugoslavism in the Slovenian textbooks during the course of 20th century, emphasizing three examples of the use of this term for purposeful interpretation: defining the enemies, reminiscences of joyful past and unification of communism and nationalism.

► Yugoslavism, teaching of history, Slovenia, textbooks, nationalism, stereotypes

Učebnice dejepisu sú špecifický fenomén, ktorého odborný význam je nepochybnitný dokonca aj v dobe zaplavenej informáciami. Je to spôsobené najmä faktografickou validitou, ktorú by učebnica dejepisu mala poskytovať a ktorá u rôznych, voľne dostupných zdrojov absentuje. Prirodzene, toto postavenie učebného textu so sebou prináša aj riziko zneužitia. Politické elity často využívajú dejiny na presadzovanie vlastných želaní, ktoré majú retrospektívnym vložením do dejín nadobudnúť korektný charakter. Politický rozmer písania učebníc bol charakteristický najmä pre štáty s autoritatívnou formou vlády, súčasťou akých bolo v 20. storočí aj Slovinsko. Predkladaný príspevok analyzuje reprezentovanie termínu juhoslavizmu v slovinských učebniciach dejepisu v priebehu 20. storočia, pričom kladie dôraz na tri konkrétne príklady využitia tohto termínu na účelovú interpretáciu: vymedzenie voči nepriateľským národom, reminiscencie radostnej juhoslovanskej minulosti a písanie triednych dejín národnými prostriedkami.

► juhoslavizmus, vyučovanie dejepisu, Slovinsko, učebnice, nacionalizmus, stereotypy